

RANDSFJORDMUSEENE AS

Kongevegen 92 - 2770 Jaren - Tlf: 61 31 32 80 - Faks: 61 31 32 81 - Org. nr. 987 107 022
Kontonr. 2020 31 70808 - post@randsfjordmuseene.no - www.randsfjordmuseene.no

PROSJEKTRAPPORT

DATO: 13.04.2007

”SEFRAK, BYGGESKIKK OG VERNEVERDI I LAND OG PÅ HADELAND”.

Forord

Prosjektet "Byggeskikk og verneverdier i Land og på Hadeland" er nå gjennomført ut fra oppsatte målformuleringer.

Vår bygningsarv er kulturminner som er en viktig og synlig del av kulturarven. Den er en ikke fornybar ressurs som bør forvaltes på en slik måte at kulturminnets verdier videreføres til kommende generasjoner.

Regionen særpreges av østlandsk byggeskikk med hovedvekt på landbruksbebyggelse, og bebyggelse knyttet til utnyttelse av innmarks- og utmarks-ressurser. Det er svært få nasjonalt betydningsfulle bygningsmiljøer i regionen. Derfor er det viktig at vi setter fokus på den alminnelige bygge-skikken. Bevaring og riktig forvaltning kan medføre at vi kan markedsføre regionen med god, alminnelig byggeskikk.

Ett av delmålene for prosjektet har vært å kvalitetssikre den SEFRAK-registrerte bygningsmassen bygd før 1900. Det er viktig at slike registre er ajourførte og brukervennlige, dermed kan de brukes i kommunal planlegging og forvaltning. Det er vektlagt at anbefalte bevarings-verdige bygninger og bygningsmiljøer skal representere et bredt spekter av kulturmiljøer som skal vise utviklingen av regionens sosiale og økonomiske samfunnshistorie. Gamle hus vitner om bo- og levemåter, handverkstradisjoner og materialkunnskaper.

Synet på hva som er verdifulle kulturminner har endret over tid, derfor er det viktig at bygningene og bygningsmiljøene kan vurderes ut fra felles kriterier bygd på kulturhistoriske verdier.

I prosjektet har det vært viktig å trekke inn ressurspersoner med lokale kunnskaper og kompetanse. Prosjektleder har benyttet deres kunnskaper til stor nytte for gjennomføringen av evalueringen. En stor takk rettes derfor til:

Hans Bråstad i Lunner kommune

Hans Høgnes i Jevnaker kommune

Ingeborg Stavehaug, Oddbjørn Myrdal, Kåre Hagen, og Arve Sæthren i Gran kommune.

Ole Helmer Engelian Bjørlien i Søndre Land kommune

Werner Sveum og Tore Røbergshagen i Nordre Land kommune

Prosjektleder takker også for samarbeid med styringsgruppen og arbeidsgruppen.

Randsfjordmuseene AS takker alle bidragsytere for finansiering av prosjektet.

Alle tegningsvedlegg er utført av Prosjektleder.

Randsfjordmuseene AS

Dag Lindbråten

Prosjektleder

Kap. 1 PROSJEKTANSVAR OG FINANSIERING

Bakgrunn:

Prosjektet kom i gang på grunnlag av et initiativ fra Gran kommune overfor Oppland fylkeskommune, med utgangspunkt i fylkesdelplan for Hadeland 1995-2010, der det blant annet heter:

”Iverksette regionalt prosjekt om lokal byggeskikk med eksempelsamling. Hensikten er å ivareta lokal arkitektur og byggeskikk på Hadeland.
Ansvarlig for gjennomføring: Oppland fylkeskommune.”

Bakgrunnen var todelt:

- SEFRAK-registreringene er et viktig verktøy i den offentlige fysiske planleggingen og skal benyttes i blant annet byggesaker og reguleringsplaner. Det var behov for en faglig gjennomgang og oppdatering av materialet, herunder en ny vurdering av vernestatus på de enkelte objektene.
- Det er et økende behov for kompetanse innenfor feltet byggeskikk og vern av bygninger. Hadeland og Land har en rik bygningsarv som er med på å gi det særegne kulturlandskapet en historisk dimensjon. Prosjektet skulle gi grunnlag for å møte nye utviklingstrekk i regionen.

Ut fra dette ble det utformet konkrete mål som er gjengitt i kapittel 2, der det også er redegjort nærmere for bakgrunnen for prosjektet.

Organisering:

Oppland fylkeskommune/kulturvern har vært prosjektansvarlig fra 01.03.2002 til 01.10.2004 da prosjektansvaret ble overført til Randsfjordmuseene AS. Museet har hele tiden hatt sekretariatet for prosjektet.

Styringsgruppe (overordnet ansvar for gjennomføring i forhold til gitte rammer):

Dagfinn Claudius	Oppland fylkeskommune
Anne Marit Vagstein	Husbanken
Ole Helmer Engelién Bjørlien	Land-regionen
Anne Marte Skari	Hadelandsregionen
Berit Halvorsen	Gran kommune
Thor Einar Olsen	Lunner kommune
Terje Lindgård	Jevnaker kommune
Bjørn Eriksrud	Søndre Land kommune
Arvid Øverlier	Nordre Land kommune

Arbeidsgruppe (faglig/organisatorisk ansvar):

Marit Poulsson	Oppland fylkeskommune
Trond Raddum	Fylkesmannen i Oppland, landbruksavdelingen
Grete Gausemel	Gran kommune
Bente Myhre Borgan	Søndre Land kommune
Alastair Brown	Lands Museum / Randsfjordmuseene AS
Katja Nicolaysen	Hadeland Folkemuseum / Randsfjordmuseene AS
Per Morset	Randsfjordmuseene AS (fra 2004)

Prosjektleder har i hele perioden vært Dag Lindbråten.

Finansiering:

Opprinnelig søknadsramme for prosjektet var kr. 1.500.000. Ved oppstart pr. 01.03.2002 var det finansiert kr. 1.235.000,-. Høsten 2004 ble det søkt om

bevilgninger til restfinansiering av prosjektet samt til utvidelse av prosjektet i 6 måneder., noe som resulterte i ytterligere kr. 145.000,-, slik at total ramme har vært kr. 1.380.000,-.

I tillegg har Fylkesmannen i Oppland Landbruksavdelingen gitt tilsagn om kr. 20.000,- til publisering av byggeskikkveilederen. Randsfjordmuseene AS har avsatt kr. 50.000,- av en ekstrabevilgning fra Oppland fylkeskommune til samme formål.

<u>Bidragstypere</u>	<u>Opprinnelig bevilgning</u>	<u>Tilleggsbevilgning</u>
Oppland Fylkeskommune (RTU-midler, Kulturvernmidler, Fylkeskommunens programsatsing, Stedsformingsprosjektet)	350 000,- kr	
Jevnaker kommune	40 000,- kr	
Lunner kommune	40 000,- kr	
Gran kommune	150 000,- kr	
Søndre Land kommune	110 000,- kr	
Nordre Land kommune	46 667,- kr	
Egenandel Randsfjordmuseene AS	23 333,- kr	
Regionrådet for Hadeland		50.000,- kr
Norsk Kulturråd	75 000,- kr	
Miljøverndep: Riksantikvaren	150 000,- kr	95.000,- kr
STILK-midler	150 000,- kr	
Husbanken	100 000,- kr	
SUM	1 235 000,- kr	145.000,- kr

Kap. 2 PROSJEKTETS OVERORDNEDE MÅL

Hovedmål: *Å øke bevissthet og kompetanse i offentlig forvaltning, næringsliv og lokalsamfunn innenfor byggeskikk og bygningsvern.*

2.1 Delmål

- Evaluering, oppdatering og kvalitetssikring av SEFRAK-registeret for kommunene.
- Utarbeide byggeskikkveileder med tanke på vern av bygninger og det fysiske miljøet bygningene inngår i. (Det være seg bygningstekniske, bevarings- og verneverdismål m.m.)
- Gi rådgivning og bidra til kompetanseheving innen feltet ved for eksempel å avholde kurs.
- Utarbeide trykkeferdige manus som skal presentere de enkelte kommunenes mangfold i byggeskikk på bakgrunn av SEFRAK-registreringene.

2.2 Målgrupper

Prosjektet henvender seg til flere målgrupper, og det har spesielt rettet seg mot:

- Saksbehandlere i tekniske-/landbruks- og andre offentlige etater.
- Eiere av bevaringsverdige bygninger
- Elever/lærere ved undervisning i byggeskikk og arkitektur(L 97)

- Næringsliv, handverkere og småindustri som arbeider innen bygningsvern.

2.3 Bakgrunnen for prosjektet

Det har siden 1974/75 pågått en landsomfattende registrering av bygninger fra før 1900 (SEFRAK-registeret). På landsbasis er det registrert over 515 000 ulike bygninger. Kategorien gårdsbebyggelse er mest tallrik. Det er registrert ca. 7000 bygninger i regionen.

Det er behov for evaluering og oppdatering av det registrerte materialet. Det elektroniske SEFRAK-registeret er fra år 2000 koplet til GAB-registeret (grunneiendom, adresse, bygning) i Nasjonalt Bygningsregister. Målet er at SEFRAK/GAB-registeret skal bli et tjenelig redskap for kommunal planlegging og arbeid. Kunnskap om de lokale bygningsressurser er viktig i denne sammenheng, likeledes rådgivning og opplæring på forskjellige plan og arenaer.

For framtidig bruk og behandling av materialet er det viktig med en verneverdivurdering av bygningene, og for å få en oversikt over bygningsmassen. Hva vi har, og hva ønsker vi å ta vare på for kommende generasjoner? I følge offentlige tall forsvinner det årlig ca 1 % av denne bygningsmasse på landsbasis. Miljøvern-departementet og Riksantikvaren ønsker å få dette tallet ned på 0,5 % innen 2008.

Hva er årsakene til denne avgangen?

Gjennom evaluering og kvalitetssikring av SEFRAK-registeret kan man få en oversikt over situasjonen i regionen.

2.4 Lokal oppfølging av bygningsvernarbeidet.

I regionen er det nå etablert en desentralisert bygningsvernutdanning(deltid) på høyskolenivå ved OPUS Land/Dokka. Deltakere rekrutteres fra handverksmiljø, kommunalt ansatte og fra skogbruksnæringen. Denne utdanningen er et samarbeid mellom Høgskolen i Sør-Trøndelag, Riksantikvaren og Randsfjordmuseene. Videre arbeides det med opprettelse av fagskoleutdanning i Bygningsvern i Oppland Fylke, mulig lokalisert til Gjøvik. Tømrerlinjen ved Dokka Videregående Skole er blitt gjenåpnet, her arbeides det for muligheter til fordypning innen restaurering og bygningsvern. Det arbeides også for å få lafting på timeplanen. Innen handverksmiljøet i regionen arbeides det for å etablere et kontaktnett.

I løpet av prosjektets tid er det også etablert et nært samarbeid med saksbehandlere i kommunene når det gjelder byggesaker og rivningssaker relatert til SEFRAK-registrerte bygninger. Prosjektet bidrar med tilstandsrapporter og byggeskikkvurderinger. Prosjektet er også involvert som medvirkende rådgiver i forbindelse med behandling av søknader om SMIL-midler.

Videre har prosjektet arbeidet med veiledning, tilstandsvurderinger og rapporter som grunnlag for økonomiske søknader, bygningsvern og bygningsendringer. Oppdragsgivere har vært private eiere.

For forskjellige aktører innen byggeskikk og bygningsvern er det derfor en økende bevissthet om forvaltningsansvaret av vår bygningsarv. Dermed ruster denne delen av Oppland seg til å ta opp utfordringene fra nasjonalt hold om at:

Miljøverndepartementets hovedmål er at kulturminnevern skal knyttes tettere opp til lokalsamfunnet og styrke lokal forvaltning av kulturminner og -miljøer. (Riksantikvaren)

Dette kan igjen ha ringvirkninger i næringslivet gjennom leveranse av kvalitetsvirke og andre produkter knyttet til bygningsvern/byggeskikk. Økt bevisstgjøring og kompetanseheving blant handverkere generelt kan også bli en virkning av denne satsningen. Denne handverksstanden kan derfor være med på å ta vare på bygningsmassen slik at den kan bli en attraksjon for tilreisende. Bevaringsverdige bygningsmiljøer bør sees på som ressurser for reiselivsutviklingen i regionen.

Kap. 3 EVALUERING AV SEFRAK-MATERIALET

3.1 Hva er SEFRAK?

Fortidsminneforeningens representantskapsmøte i 1967 tok opp behovet for et lands-omfattende bygningsregister. På bakgrunn av dette tok Norsk Kulturråd initiativ til en landsomfattende registrering av gamle bygninger bygd før 1900. Registreringen ble utført i regi av Miljøverndepartementet under ledelse av et eget sekretariat: "Sekretariatet for registrering av faste kulturminner i Norge - SEFRAK." SEFRAK-registreringen besto i å samle dokumentasjon om faste kulturminner fra perioden 1537-1900. Registreringen skjedde på en enhetlig måte ut fra ferdig utarbeidete skjemaer og felles koding. Den første registreringen er nå utført og det er behov for evaluering og oppdatering av det registrerte materialet.

"SEFRAK- som del av GAB" (Grunneiendommer, Adresser, Bygninger v/ Statens Kartverk). Kode 61: Verdivurdering som registreringsinstruks kan nå fylles ut etter evalueringen.

Årstallet 1900 ble valgt den gang som en øvre tidsavgrensning. En videre utfordring ligger i registreringen av bygningsmassen fram til 1960-70 tallet. Denne er også viktig å få med i et framtidig utvidet register.

Gjennom arbeidet med kulturminnevern vil vi bli stilt overfor utvelgelsesproblemer mht. bevaring eller riving av gamle bygningsmiljøer. Disse kulturminnene er viktige elementer som må vurderes i forbindelse med fylkes-, kommune- og reguleringsplanlegging. Kommunene får henvendelser om ombygginger, rehabiliteringer eller rivinger av bygninger. De bør derfor ha oversikt over hvilke bygninger og bygningsmiljøer som bør bevares og satses på. På bakgrunn av dette er det viktig at det foretas en evaluering av de registrerte kulturminner. Dette må gjøres på en mest mulig objektiv måte, ut fra utarbeidete kriterier som kan "måle" kulturminnernes verdi.

3.2 Kulturminnets verdier.

Kulturminnene gir oss kunnskaper om vår historie og samfunnsutvikling. Vi må tolke kulturminnene i lys av vår tids kunnskaper, holdninger og erfaringer, men også kunne ha evnen til å sette oss inn i datidens levekår og mentalitet. Jo grundigere og dypere vi kan lese et kulturminne, jo mer viten tilegner vi oss om vår fortid, og jo mer kan vi formidle videre. Dette gjør arbeidet spennende. De kultur-

historiske verdier er objektive verdier som kan etterprøves og kontrolleres, men forutsetter faglig viten om kulturminnet. Opplevelsesverdiene er mer subjektive og er rettet mot estetiske uttrykksformer.

Kulturhistoriske verdier:

3.2.1 Bygningshistorisk verdi.

En bygning kan fortelle om lokal byggeskikk, eldre handverkstradisjoner, verktøybruk og byggeteknikker, materialtilgang, materialbruk og materialkvaliteter, om rikdom og fattigdom. Den kan fortelle om normer, faglig utførelse og stilpåvirkninger i en eller flere epoker. Bygningshistoriske verdier kan leses gjennom bygningens plan, stiluttrykk og form, konstruktive deler, detaljer i materialbruk og handverkskvaliteter. Bygningens plassering i omgivelsene må også trekkes med.

En bygning har stor grad av autentisitet hvis flere eller alle av disse elementer er bevart, men en ombygging som viser stilhistorisk utvikling, utført etter nevnte kriterier, er også viktig å gi en høy vurdering. Dette viser noe om samfunnsutvikling og økonomisk utvikling.

Det er gjennom bildematerialet i SEFRAK-registeret at dette kan vurderes, men det forutsetter innsikt og kunnskap hos brukeren for å gjøre riktige tolkninger. Det er bildematerialet samt befaringer som gir oss den mest eksakte kunnskap om bygningen og dens verneverdi.

3.2.2 Næringshistorisk verdi.

Dette kan være bygninger og bygningsmiljøer knyttet til landbruksbasert småindustri og gårdsindustri. Disse gir dokumentasjon over et gårdsbruk eller et lokalsamfunns næringsgrunnlag og næringshistorie. Kulturminnene forteller noe om utnytting av stedets ressurser og næringsutvikling. Dette er meget sårbare kulturminner, da bruken og behovet ofte har falt bort. Disse bygningsmiljøene er spesialutformet ut fra bruk og utført med lokale materialressurser, som for eksempel smia, snekkerverkstedet, den lokale bygdesag, industribygg for bearbeiding og foredling av landbruksprodukter, teglverket. Bygningene kan være knyttet til samferdsel, turisme etc.

3.2.3 Sosialhistorisk verdi.

Sosialhistorien kan fortelle noe om gårdens eller stedets levekår og sosiale lagdeling. Bygninger og bygningsmiljøer vil fortelle viktige sider ved denne lagdelingen og om ulike økonomiske forhold i den historiske utviklingen. Denne lokale historiske utviklingen gjenspeiler også storsamfunnets utvikling, og kan på denne måten være av både regional og nasjonal interesse. Det er viktig at et så bredt spekter av bygningsmassen som mulig blir tatt vare på. Dette ligger også til grunn som utvelgelseskriterium, og er i henhold til Riksantikvarens målsetninger.

Historisk sett har fokus vært på de store, iøynefallende bygningene, både av urban og rural karakter. Den vesle husmannsplassen og småbrukets bygninger er derfor desto viktigere å få med blant verneverdige bygninger og miljøer. Et eksempel på bureisingsbruk (1920-30 tallet) fra hver kommune bør legges ved, selv om disse ikke er med i SEFRAK-registeret. En utvelgelse fra hver kommune må foretas. Noe av bakgrunnen for utvelgelseskriteriene er at:

".. alle grupper i samfunnet har krav på at deres kulturminner skal tas vare på."
(Dugnad 2001:46)

3.2.4 Historisk verdi knyttet til personer og hendelser.

En bygning kan ha historikk knyttet til personer eller hendelser. Det kan være av både lokal og nasjonal interesse, for eksempel barndomshjem/bosted til en kjent person.

Opplevelsesverdier:

3.2.5 Estetisk verdi.

Bygningens egenart, dens arkitektoniske verdier og bygningen i forhold til omgivelsene eller landskapet det ligger i, er estetiske verdier som må tas med i helhetsvurderingen.

Jfr. Plan- og bygningsloven (PBL -97) §74.2, "skjønnhetsparagrafen": *"Ethvert arbeid skal planlegges og utføres slik at det tilfredstiller rimelige skjønnhetshensyn både i seg selv og i forhold til omgivelsene."*

3.2.6 Identitetsverdi.

Dette kan være verdier som er forbundet med lokale tradisjoner og bruk av bygninger som gir mennesket opplevelsen av tilhørighet og gjenkjennelse. Den gamle skolestua eller et gammelt uberørt gateløp er eksempler på dette. Det kan også være knyttet til historiske personer eller hendelser som har vært viktige både lokalt og kanskje nasjonalt.

3.2.7 Sammenfatning av verdiene.

De kulturhistoriske verdiene og opplevelsesverdiene må settes i sammenheng med grunnverdiene/-kriteriene som alder, autentisitet, miljøsammenheng og representativitet.

Har en bygning høy alder og bevart stor grad av opprinnelighet eller autentisitet, kan den også ha høy verneverdi. Med autentisk menes her at den har bevart sin opprinnelige byggemåte og konstruksjon, form og stil, materialer og overflatebehandling. En forfallen bygning kan derfor også ha stor grad av autentisitet, og kan få høy verneverdi. Andre faktorer må også trekkes inn her, som eiers interesse og økonomiske evne til å bevare. Det er viktig med en omfattende vurdering. Bygninger slites ned og utskiftninger blir foretatt, derfor er det viktig å vite hvor lite eller mye som kan utføres eller er blitt utført før det autentiske helhetsinntrykk forsvinner og bygningen blir stående som en kopi.

Høy alder alene gir ikke automatisk høy verneverdi. En bygning har gjerne gjennomgått flere epoker med om-, til- og påbygginger. Slik kan de eldste delene av bygningen i beste fall bli brukt som synlige bygningselementer, bli skjult eller revet. Mange bygninger kan ha en eller flere eldre bygningsdeler innbygd i hovedformen. I en større bygning kan det gjerne ligge en eldre enklere bygningsform, som seinere har blitt om- og påbygd. Hvis dette arbeidet er utført etter gode handverks-tradisjoner, kan det vise interessante utviklingstrekk og endringstrekk ved bygningen.

Endringsskikken av bygninger er en viktig del av byggeskikken. Slike store ombygginger gjenspeiler nye samfunnsformer og krav, endring av driftsformer og økonomisk grunnlag, og gjelder både bolighus og driftsbygninger. Endringsskikken viser også utviklingen av sosiale klasseskiller, noe som kommer til syne gjennom soneinndelingen i en bolig. Den ble inndelt i arbeidssone som var kjøkkenet, representasjonssone og privat sone som var stuer og soverom. Dette kalles differensiering av boligen, og er viktig for forståelse av byggeskikkutviklingen.

Gjennom disse ombyggingene kunne en bygning få datidens stilhistoriske uttrykk. Slike bygninger ble tidstypiske representanter for byggeskikken på det tidspunktet ombyggingen ble foretatt. Bygningen fikk da et autentisk uttrykk forbundet med ombyggingen. Mot slutten av 1800-tallet gjennomgikk mange bygninger over hele landet store endringer og fikk ofte sveitserstiluttrykk. Dette gjaldt både bolighus og driftsbygninger. Slike store byggeskikk-endringer skjedde også på 1950, -60 og -70 tallet.

Bygningene blir derfor viktige historiske dokumenter. For å kunne få utbytte av dette, må vi ha kunnskaper og forståelse for hva som kan ha skjedd med bygningen opp gjennom tiden og kunne lese og tolke historiske spor i bygningen. Fysiske, sosiale og mentale spor må tolkes.

En bygning må ikke bare sees isolert, men må settes i sammenheng med nærmiljø og landskapet rundt. Bygning og omgivelser må vurderes i en helhet. Dette bør gi oss dypere forståelse og kunnskap om forutsetningene for hvorfor og hvordan bruk av naturressurser dannet grunnlag for bosetning.

En bygning må sees i sammenheng med gårdens øvrige bebyggelse og tunform eller som del av et gateløp og dets nærmiljø. Er dette lite endret og godt bevart, vil det virke forsterkende for bygningens verneverdi. En bygning kan isolert sett ha lav verneverdi, men kan ha stor betydning som del av helhetsinntrykket.

Innenfor tettstedsutvikling er slike særegne miljøer meget sårbare for forandringer og kan fort miste sine særpreg. Her burde stedets historiske dimensjon blitt tatt vare på som identitetsopplevelse for innbyggere og verdiskapende element for næringslivet.

Gjennom verdivurderingen er det viktig at et så bredt spekter som mulig blir representert. Spekteret skal gjenspeile samfunnsutviklingen og vise bredden av folks liv og levekår. Enhver sosial gruppe i samfunnet har rett til å bli synliggjort. Boskikk og bruksskikk som viser det sosiale livet i og omkring husene, er også en viktig side ved byggeskikken. Innenfor skoleverket burde dette ha stor pedagogisk verdi som bakgrunn for og visualisering av den historiske utviklingen.

For å gjøre et representativt utvalg bør man også ha innsikt i lokal historisk næringsutvikling og byggeskikk. Bygninger som tidligere var vanlige, er gjennom endringer i landbruket blitt meget sjeldne, f. eks. badstua/tørkehuset eller den vesle gårdsmølla. Dette er også viktige momenter som må tas med ved verneverdivurderingen av bygningen.

Bygningen/bygningsmiljøets bruksverdi og pedagogiske verdi er også viktige forsterkende faktorer som må tas med i vurderingskriteriene.

De kulturhistoriske verdiene og opplevelsesverdiene må settes i sammenheng med grunnverdiene/-kriteriene som alder, autentisitet, miljøsammenheng og representativitet. Bygningene blir dermed viktige historiske dokumenter.

3.3 **Evalueringsmetodikk.**

Evalueringen av SEFRAK-materialet er foretatt gjennom en prosess som baserer seg på 3 ulike metoder som beskrives nedenfor. Summen av informasjon innsamlet gjennom metode I, II og III gir oss grunnlag for fastsettelse av anbefalt

verneverdikategori. Kulturhistoriske verdier er basert på objektive bygnings- og kulturhistoriske kunnskaper samt vektlegging av det helhetlige miljø som bygningene ligger i. Opplevelsesverdiene baserer seg på mer subjektive forhold

3.3.1 Metode I – Verneverdiskjema.

I 1987 nedsatte SEFRAK et "evalueringsutvalg" som arbeidet fram en evalueringsmodell til bruk for vurdering av enkeltobjekter, eller enkeltbygninger. Denne evalueringen går ut på å gi bygningsobjektet en potensiell vernestatus. Denne vernestatusen må si noe om hvilke verdier bygningen har, satt i en kulturhistorisk sammenheng.

Evalueringen tar utgangspunkt i kulturminnets kulturhistoriske verdi og opplevelsesverdi, se ovenfor.

Disse delverdiene koples sammen med et utvalg grunnkriterier; alder, autenticitet (opprinnelighet), miljøsammenheng, representativitet/sjeldenhet. Grunnkriterier og delverdier settes i sammenheng for å angi kulturminnets verneverdi. Pedagogisk- og brukspotensiale blir også tatt med i vurderingen.

Summen av kulturminnets kunnskapsverdier og opplevelsesverdier angir en anbefaling for hvorledes kulturminnet bør behandles. En tredelt skala ble valgt, A-B-C:

Klasse A: Bygninger med fredningspotensiale, jfr. Kulturminneloven, § 15

Klasse B: Bygninger med bevaringspotensiale, jfr. Plan- og bygningsloven, § 25.6

Klasse C: Bygninger som underlegges generelle bestemmelser, jfr. Plan- og bygningsloven..

Min vurdering er at denne tredeling var noe av svakheten ved den tidligere evalueringsmodellen. Jeg fant denne skala for lite differensierende, og har valgt å utvide skalaen til A-B*-B-C. For å kunne konvertere dette system til Excel ble det valgt tallkoder hvor A=1, B*=2, B=3, C=4.

Objekter med foreløpig vernekategori B* (spesielt bevaringspotensiale) kan etter befaring havne i kategori A (fredningspotensiale). Dette blir mer kvalitetssikrende for objekter i kategori A og man fanger opp en større andel bygninger som bør vurderes spesielt. Ved bygningsvern-, rivning- og ombyggingsaker bør derfor A og B* bygninger behandles mer inngående av saksbehandlere og rådgivere.

Metode I, bruk av verneverdiskjema, er illustrert på neste side, ved gjengivelse av skjemaet.

SEFRAK-REG:
KOMMUNENR:

KRETSNR:

HUSLØPENR:

GNR: BNR:

OBJEKT:

VERNEKATEGORI:

1:

2:

3:

4:

Potensiale:

Fredning

Spes. bev.

Bevaring

Generelle best.

Lovverk,jmf:

KML,§ 15

PBL,§25.6

PBL, § 25.6

PBL

KULTURMINNETS VERNEVERDI:

	Grunnkriterier Delverdier	Alder	Autentisitet	Miljø- sammenheng	Represent- ativitet/ Sjeldenhet	Sum del- verdi
Kulturhistorisk verdi	Bygnings- historisk verdi					
	Sosialhistorisk verdi					
	Nærings- historisk verdi					
	Historisk verdi knyttet til person og hendelse.					
Opplevelsesverdi	Estetisk verdi					
	Identitets verdi					
Verdi for grunnkriteriene						

Brukspotensiale	
Pedagogisk- potensiale	

MERKNADER:

Tredelt verdiskala:

Skala for vurdering: 2 = meget høy verneverdi
1 = høy verneverdi
0 = lav verneverdi

EVALUERING UTFØRT, NAVN:

DATO:

3.3.2 Metode II – Sortering i excel.

For å ha et arbeidsdokument/dataverktøy undervegs i prosjektet til bruk ved befaringer og i verdivurderinger, ble de vesentligste opplysninger fra hvert enkelt-objekt i SEFRAK-registeret lagt inn i et EXCEL-system. Dette kan igjen overføres til det offentlige GAB-registeret (se utsnitt av modell). De SEFRAK-registrerte bygningene er lagt inn for de enkelte kommuner og sortert under kommunenes kretser og med et unikt husløpenummer.

De postene som ble endret undervegs var hovedsakelig;

- Opprinnelig/nåværende funksjon.
- Status.
- Verneverdikategori.

Eksempel på Excel-skjema:

SEFRAK- Grovevaluering		Kommunenr: 0533 Lunner		Dato 05.06.2003						
		Registreringskrets: 012		Evaluert:DL						
Navn	Hus	Økon	Gnr	Objekt	Funksjon	Planform	Alder	Status	V.verdi	
	L.Nr	Kartverk	Br.nr		Før	Nå	Etasje		Kat	
Svesvolden	001	CM 53 4	28/4	Våningshus	111	111	10x7,mp,2	184	Tidl husmpl under Flatla M låve,befart, ikke sefrak-reg	1
	002			Stue	114	311	9x6,mp,1	183	Tidl Husmpl	1
	003			Stabbur	131	131	6x4	184		3
Svesvika	004		28/10	Hytte	114	311	9x6,mp,1	183	Tidl Husmstue	3
Fagerli	005	?	22/1	Tuft	114	000	7x6	182	Ruin,tidl husmpl	4
Volla	006	CM 53 4	23/1	Våningshus	114	000	8x6,mp,1,5	183	Gårdsmiljø Befart,tidl husmpl	2
	007			Driftsbygn	151	000	13x7	183	Ds/forfaller	3
	008			Vedbod	136	136		183	Revet	4
Kongell	009	CN 53 1	93/3	Våningshus	114	111	8x5,mp,1,5	183	Tidl Husmpl, Opprinn tømre/nå panelt	3
Kongellstu-sletta	010		30/3	tuft	114	000	7x5	180	Ruin/stue, Parkerings-plass	4

Excelsystemet gjorde det enkelt å tilføre opplysninger og å foreta endringer til hvert bygningsobjekt. Dette systemet gir brukerne et oversiktlig system over SEFRAK-registrerte bygninger i kommunen, og muliggjør også å foreta sorteringer, oversikter og opptellinger ut fra ulike forskningsstrategier.

3.3.3 Metode III – Fotobefaring og tilleggsinformasjon ved lokale ressurspersoner.

En viktig del av SEFRAK-evalueringen var å foreta befaringer av bygningsobjekter i kategori A (1) og B* (2). Målet var å dekke ca 10 %. Et omfattende digitalt bildemateriale med referanse til SEFRAK-objektene ble også bygd opp i forbindelse med disse befaringene.

Befaring er en viktig del av metodikken for å gjennomføre en vurdering av bygningen, også ved evaluering av materialet. Gjennom befaringene får vi konkret informasjon om bygningen og bygningsmiljøets nåværende status.

Den foreløpige evalueringen og utvelgelse ble foretatt på grunnlag av bildematerialet som følger hvert registrerte husobjekt. Mye har endret seg etter første gangs registrering, derfor er det viktig å vektlegge bygningsbefaringer av nevnte kategorier for å få verneverdivurderingen fastsatt så riktig som mulig.

For å få et helhetsinntrykk av de registrerte bygningenes plassering og tilhørighet i gardstunet ble Norske Gardsbruk (utgave 1999) bruk som informasjonskilde. Det er også viktig å trekke inn lokale ressurspersoners kunnskaper og kompetanse. Prosjektleder har benyttet deres kunnskaper til stor nytte for gjennomføringen av evalueringen.

3.4 Oppsummering.

Hovedparten av SEFRAK-registrerte bygninger er fra 1800-tallet, altså fra den store hamskiftetiden (den første moderniseringen av norsk landbruk, etter *I. Krokann 1942: Det store hamskiftet.*). SEFRAK-utvalget satte en øvre tidsramme for bygninger bygd før 1900. Dette er et kunstig tidsskille som splitter hamskifteepoken i norsk landbruk.

Det er hovedsakelig ulike typer gardsbebyggelse som er registrert i regionen. I mange registreringer splitter årstallet 1900 hele gårdstun. I det registrerte materialet blir det ofte bare registrert bygninger fra før 1900, selv om de ligger i samme tun. Med dette følger at det blir mangelfull registrering av tunbebyggelsen. Registratør ser bare enkeltobjekter som ikke settes i sammenheng med resten av nærmiljøet. Dette skyldes dels mangelfull opplæring og dels manglende forståelse for det bygningsmessige helhetssyn. Nyere holdninger setter fokus både på det enkelte kulturminne og de nære omgivelsene det ligger i. Bygninger som kulturminner og landskapet rundt må vurderes under ett. Noen av registratørene har hatt denne innsikt og forståelse. Levende gårdstun har bygninger fra ulike epoker og til ulik vedlikeholds- og vernverdistatus.

Husmannsplasser ble registrert under før/nå funksjon; 111/311, i følge kodeliste for registrering av hus C/SEFRAK, som bolig for eier/fritidsbolig. For å skille eier og leievilkår blir kode 114 brukt for husmannsstuer hvor registratør henviser til dette. Antall husmannsplasser kan derfor være flere. Denne korrigering ble gjort ut fra muligheten til å innhente mer differensiert informasjon fra registeret.

SEFRAK-referanse etter kretsnummer er lite fungerende da disse grensene har blitt endret i seinere tid. Neste referansekode blir da økonomisk kartverk som utgjør et stort leteområde for å finne fram til bygningsobjektet.

Opplysningene om alder og byggeår blir ofte omgått på en tilfeldig måte. Det ligger stor usikkerhet i disse opplysningene og de bør etterprøves. Aldersdatering av bygninger krever gode grunnleggende kunnskaper av registratør eller historisk dokumentasjon fra eier.

Kvalitet og verdi av innsamlet informasjon fra SEFRAK-skjemaene varierer fra å være verdiløs til å gi meget god og innsiktsfull forståelse, basert på grundige iakttagelser. Det er derfor bildematerialet knyttet til hvert enkelt objekt som kan gi den beste informasjonen for verneverdifastsettelsen. Det er dessverre stor variasjon på bildekvaliteten også. Prosjektleder har på bakgrunn av dette vektlagt befaringer og fotodokumentasjon av Kategori 1 (A) og Kategori 2 (B*) som en viktig del av metodeutviklingen.

3.5 Resultater og kommentarer i tilknytning til det registrerte bygningsmaterialet.

Oversikt over kommunevis fordeling av vernekategorier og antall SEFRAK-registrerte bygninger:

Vernekategori 1 tilsvarer bygninger som har: Fredningspotensiale
 Vernekategori 2 tilsvarer bygninger som har: Spesielt bevaringspotensiale
 Vernekategori 3 tilsvarer bygninger som har: Bevaringspotensiale
 Vernekategori 4 tilsvarer bygninger som tilhører: Generelle bestemmelser i PBL.

Antall SEFRAK-registreringer i de fem kommunene utgjør ca 16 % av antall registrerte objekter i Oppland (totalt 42 460). Det var 6 769 registrerte objekter før evaluering og befaring. Etter evaluering og befaring er antallet økt til 7 123 objekter. Dvs. en økning på 354 objekter.

Kommune	Kategori 1	Kategori 2	Kategori 3	Kategori 4	Totalt
Lunner	33	118	217	286	654
Gran	63	342	989	1280	2674
Jevnaker	24	130	198	252	604
N. Land	49	185	520	609	1363
S.Land	50	284	430	1064	1828
Totalt	219	1059	2354	3464	7123 (Inkl. nyreg.)
%-andel	3%	15%	33%	49%	

3.8 Resultater pr. kommune etter befaring av utvalgte SEFRAK-objekter.

Post	Status LUNNER kommune	Antall objekter	Endring	Antall i %
1	Antall SEFRAK-registrerte objekter i Lunner kommune etter evaluering	654	+5	
2	Antall SEFRAK-registrerte bygninger i Lunner kommune fra 1. evaluering	649		
3	Antall bygninger befart	123		
4	Bygningsopplysninger ved informant			
5	Samlet: befaring + pr. informant	123		19%
6	Antall objekter sikker revet/ruin	18		15%
7	Antall objekter mulig revet/ruin	9		
8	Årlig bygningsavgang, 10 års periode			1,5%

Post	Status GRAN kommune	Antall objekter	Endring	Antall i %
1	Antall SEFRAK-registrerte objekter i Gran kommune etter evaluering	2674	+176	
2	Antall SEFRAK-registrerte bygninger i Gran kommune fra 1. evaluering	2498		
3	Antall bygninger befart	247		
4	Bygningsopplysninger ved informant	323		
5	Samlet: befaring + pr. informant	570		21%
6	Antall objekter sikker revet/ruin	41		7%
7	Antall objekter mulig revet/ruin	27		
8	Årlig bygningsavgang, 10 års periode			0,7%

Post	Status JEVNAKER kommune	Antall objekter	Endring	Antall i %
1	Antall SEFRAK-registrerte objekter i Jevnaker kommune etter evaluering	604	+2	
2	Antall SEFRAK-registrerte bygninger i Jevnaker kommune fra 1. evaluering	602		
3	Antall bygninger befart	151		
4	Bygningsopplysninger ved informant			
5	Samlet: befaring + pr. informant	151		25%
6	Antall objekter sikker revet/ruin	22		15%
7	Antall objekter mulig revet/ruin	4		
8	Årlig bygningsavgang, 10 års periode			1,5%

Post	Status NORDRE LAND kommune	Antall objekter	Endring	Antall i %
1	Antall SEFRAK-registrerte objekter i Nordre Land kommune etter evaluering	1363	+144	
2	Antall SEFRAK-registrerte bygninger i Nordre Land kommune fra 1. evaluering	1219		
3	Antall bygninger befart	233		
4	Bygningsopplysninger ved informant	30		
5	Samlet: befaring + pr. informant	263		19%
6	Antall objekter sikker revet/ruin	50		19%
7	Antall objekter mulig revet/ruin	14		
8	Årlig bygningsavgang, 10 års periode			1,9%

Post	Status SØNDRE LAND kommune	Antall objekter	Endring	Antall i %
1	Antall SEFRAK-registrerte objekter i Søndre Land etter evaluering	1828	+27	
2	Antall SEFRAK-registrerte bygninger i Søndre Land fra 1. evaluering	1801		
3	Antall bygninger befart	151		
4	Bygningsopplysninger ved informant			
5	Samlet: befaring + pr. informant		151	8%
6	Antall objekter sikker revet/ruin		26	17%
7	Antall objekter mulig revet/ruin	15		
8	Årlig bygningsavgang, 10 års periode			1,7%

Oppsummering alle kommuner:

Post	Beskrivelse	Antall objekter	Endring	Antall i %
1	Samlet SEFRAK-reg objekter etter evaluering	7123	354	
	Samlet SEFRAK-reg. objekter fra 1.evaluering	6769		
2	Antall befarte objekter	1258		17%
3	Antall objekter sikker revet/ruin	157		12,4%
4	Antall objektet mulig revet/ruin	69		
5	Årlig bygningsavgang, 10 års periode			1,3%

3.9 Oversikt over metodikk

Oppsummering av metodeutvikling som kan ha lærings- og overføringsverdi til andre fylker/regioner i tilsvarende arbeid:

Det evaluerte materialet er lagt inn på Excel hvor bygningsobjektene har unike registreringsnr: kommunenr _ kretsnr _ husløpenr. Bildematerialet fra befaringsne legges i mapper for hver enkelt kommune med referansenr: kretsnr _ husløpenr _ og bildenr. Dermed blir dette søkbare verdier i SEFRAK/GAB-registeret.

SEFRAK-skjema for registrering av bygninger før 1900.
Gjennomgang av opplysninger og bildemateriell fra første gangs registrering.

Metode I

Verneverdivurdering/-kulturminnets verneverdi.
Vurdering av objektets kulturhistoriske verdier og opplevelsesverdier.
Bruks- og opplevelsespotensiale.

Metode II

Bruk av Excel som dataverktøy undervegs.
Legge inn noen søkbare opplysninger fra SEFRAK-skjema, samt verneverdikategori:
1 (A), 2 (B*), 3 (B), 4 (C)

Metode III

Befaring av kategori 1 og 2, ca. 10% fra hver kommune
Bildemateriell
Tillegglitteratur
Lokale ressurspersoner

Fastsettelse av verneverdikategori:

1 2 3 4
A, B*, B, C

Kap. 4 BYGGESKIKK OG VERNEVERDIER.

4.1 Hvorfor skal vi bevare?

Opp gjennom historien har det vært ulike syn på hva som er bevaringsverdig av bygninger. På 1800- og tidlig 1900-tallet ble det satt fokus på praktgårder og enkeltstående byggverk som hadde stor nasjonal symbolverdi. Etter hvert har forståelsen økt for å bevare et bredt representativt spekter av bygninger og bygningsmiljøer. De blir viktige historiske dokumenter som kan formidle og utdype de historiske og samfunnsmessige endringer som har skjedd og er historiske dokumenter om byggeskikk og bygningsmåter. Lokal byggeskikk, arkitektur og bevaring av dette, kan også brukes som ledd i næringsutvikling og verdiskaping, f. eks. i reiseliv.

Bevaringstankegangen må også settes inn i perspektivet om bærekraftig utvikling. Vi må forvalte denne bygningsarven slik at den også kan føre videre kulturhistoriske verdier og opplevelsesverdier for kommende generasjoner.

- Vern og forvaltning av kulturminner og -miljøer handler om å ta vare på ressurser som ikke er fornybare. Vår bygningsarv er en vesentlig og synlig del av disse kulturminnene.
- Det beste av bygningsarven representerer tradisjonsrike materialkunnskaper, handverkskunnskaper, lokal og regional byggeskikk som er viktig å ta vare på.
- Bygningsarven må sees på som en materialressurs og økonomisk ressurs.
- Vi må tenke og handle ut fra føre vår-prinsippet. Mye av bygningsmassen relatert til landbruket er ikke i kritisk faresone nå, men kan bli det om ½ til 1 generasjon.
- Det ligger store utfordringer i å finne nye bruksmuligheter for eksisterende bygningsmasse og å utvikle metoder for vedlikehold, rehabilitering og gjenvinning av bygninger, bygningsdeler og materialer.
- Bygningsarven er allerede investert kapital. Samfunnsøkonomisk bør det være viktig å vedlikeholde denne bygningsmassen framfor å bygge nytt.

4.2 Hva skal vi bevare? Begrunnelse for utvelgelse.

Utvalget av bygninger må kunne fortelle om regionens sosiale og næringshistoriske utvikling, som igjen gjenspeiler deler av nasjonens utvikling. Hele regionen har historisk basis i jord- og skogbruksvirksomhet og dette må komme til syne i utvalget av bygninger og bygningsmiljøer. Utvalget må foretas både innen primær gardsbebyggelse og den sekundære, marginale bebyggelsen, knyttet til utnytting av skog og utmark. Disse bygningsmiljøene var en viktig del av gårdens naturalhusholdning, de er gått ut av bruk og står derfor til forfall.

Det legges vekt på helhetlige bygningsmiljøer framfor enkeltstående bygninger. På denne bakgrunn vektlegger prosjektet også de ennå uberørte husmannsplassene.

Rapporten vil også inneholde minst et eksempel på bureisningsbruk fra hver kommune i regionen, selv om disse faller utenfor tidsrammen (bygninger før 1900). Dette er meget sårbare miljøer som forfaller og er i ferd med å forsvinne eller bli ombygd.

Marginale bosetningstrekk som spor etter finneinnvandringa (16-1700tallet) blir tatt med for å vise bredden og dybden i bosettinga. Bygninger relatert til industri- og jernbaneutvikling vil også bli tatt med i utvelgelsen av bevaringsverdige bygninger. Dette var gjerne arkitekttegnete bygninger eller bygninger påvirket av tidens gjeldende arkitektur. Disse har igjen påvirket elementer i den lokale byggeskikken.

4.3 Hvordan skal vi bevare?

Arkitekt Kristian Bjerknes, en sentral utvikler av bevaringsstrategi og bevaringsteori på 1960- og -70-tallet, framhevet aldersverditeorien ved et kulturminne. Denne teori forente Bjerknes med respekten for husets individuelle historie, med tilbygg og forandringer, dets skjevheter, slit og skrammer. Han arbeidet også for å forene aldersverdier og bruksverdier innen mye av sitt bevaringsarbeid. Han var opptatt av å tilpasse gamle hus til dagens bruk uten å måtte ødelegge husets egenart og innbygde historie. *(Utdrag fra artikkel i Fortidsminneforeningens årbok 2001.)*

Flere som arbeidet innen bygningsvern rundt 1970-tallet framhevet viktigheten av å vise bygningens historiske forløp, å synliggjøre endringer ved bygningen var viktig. En av de som arbeidet etter disse kontinuitetsprinsippene ved restaureringer av bygninger, var tidligere byantikvar i Oslo, Hans Jacob Hansteen.

Hovedprinsippet for vern og vedlikehold av gamle bygninger er å bevare så mye som mulig av de opprinnelige eller gamle bygningsdelene, så langt det er mulig. Vedlikehold skal skje med opprinnelig teknikk, utførelse og materialbruk.

Ved utskifting:

- Ikke skifte ut mer enn det som er absolutt nødvendig.
- Dokumentasjon, foto, tegninger, oppmålinger.
- Lage identisk kopi, monteres som originalen.
- Oppbevare det som skiftes ut.

Grunnprinsipper i bygningsvernet (Riksantikvaren):

- Mest mulig av alle deler av bygningen skal bevares.
- Det er bedre å vedlikeholde framfor å reparere og skifte ut.
- Det må brukes tradisjonelle materialer og utførelse.
- Ta vare på både konstruksjon og overflate.
- Det er bedre å føye til enn å fjerne originale eller gamle deler.
- Gamle ombygginger og endringer må bevares. De forteller om bygningens endringshistorie.
- Vedlikeholdsarbeid må tilpasses bygningens egne kvaliteter.
- Den viktigste informasjon om vedlikeholdsmetode og materialbruk finnes i bygningen selv.

4.4 Om byggeskikk.

4.4.1 Byggeskikk, definisjoner.

Eksempler på definisjoner:

A: Byggeskikk er lokal byggetradisjon, utviklet gjennom flere generasjoner. Med gjentatt bruk av bestemte materialer, tekniske løsninger, former og plantyper. Lokal byggeskikk hentet impulser fra utenlandsk og bymessig arkitektur. *(Byggforskningsinstituttet.)*

B: Byggeskikk er det som faktisk bygges, fellestrekk ved bygninger fra samme tid og sted. *(Byggforskningsinstituttet.)*

C: God byggeskikk er hus som er vakre i seg selv med hensyn til form og funksjon, farge og materialbruk, men også vakre i forhold til omgivelsene med hensyn til landskap og terreng og eksisterende bebyggelse. *(L. Olsen: Vakrere steder i Rogaland)*

D: God byggeskikk blir det når bygninger passer til steder der de står. Dette vil si tilpasning til terreng, klima, natur og økonomiske ressurser. God byggeskikk betyr at det er god utnyttelse av energi, materialer, transport og økonomiske ressurser. *(Mitt hus er din utsikt. Statens byggeskikkutvalg 1999)*

Byggeskikkbegrepet kan tolkes ut fra et tredelt mønster hvor *byggeskikken* sier noe om hvordan husene ser ut, hvordan de er utformet. En annen side ved *byggeskikken* er å se hvorledes livet i husene var, hvorledes de ble bebodd og brukt. En tredje tolking ved *byggeskikken* er husenes endring opp gjennom tidene. For å forstå dette må vi prøve å sette oss inn i tidligere tiders livsformer og mønstre.

Samfunnsforskeren Eilert Sundt var den som skapte begrepet byggeskikk. På midten av 1800-tallet studerte Eilert Sundt hvordan folk faktisk bygde sine hus, og han fant regelmessige mønstre for hustyper brukt i de forskjellige landsdeler. I *"Om bygningsskikken på landet i Norge"* (første gang utgitt i 1862) beskriver Sundt prinsipper for å ordne og forme husene og viste hvordan disse prinsippene ble videreført og utviklet gjennom generasjonene. Han kartla på denne måten den førindustrielle byggeskikken.

Det var flere forhold som dannet grunnlag for hans utvelgelseskriterier. Dette er kriterier som brukes fortsatt:

- Planløsning (rominndeling og bruk).
- Plassering av ulike typer ildsted.
- Plassering av inngangsdøra.
- Plassering av trappa i hus med mer enn en etasje.

Byggeskikken har ikke en statisk utviklingslinje, men er dynamisk og har flere kryssende linjer. Den har blitt påvirket av utenlandske stilretninger og epoker. Dette var impulser som har vandret med handel og handverk og blitt tilpasset og omformet til stedlig egenart gjennom lokal handverksutføring. Disse stilpåvirkningene ble gjerne omdannet etter lokale forhold som var relatert til tradisjonshandverk, materialtilgang og materialkunnskap. Dette gjaldt i særlig grad i det førindustrielle samfunn. Innføringen og bruk av oppgangssaga på 1600-tallet

hadde stor innvirkning på panelarkitekturen i landet. Dette kommer til uttrykk i de panelte embetsmannshusene fra slutten av 1700-tallet.

Fra siste halvdel av 1800-tallet blir det vanlig med standardiserte byggevarer fra industri- og masseproduksjon. Byggeskikken gjenspeiler endrete behov og levevilkår for folk og fe. Den forteller om tidligere samfunnsforhold, om store klasseskiller og om lokalsamfunn bygd på mer likhet. Byggeskikk er påvirket av impulser fra utlandet og fra mer regionale og lokale forhold, og er hele tiden i endring.

Bygningenes endringshistorikk er også en side av byggeskikken. I en kompleks bygningskropp kan det ligge en mindre bygningskjerne med en eldre, tradisjonell grunnform. Denne har gjennomgått nye generasjoners om-, til- og påbygginger. Det var tilgangen til lokale ressurser av bygningmaterialer som gjennom bruk og utførelse av lokale handverkere, dannet grunnlaget for utvikling av tradisjonell byggeskikk.

Denne endringsskikken gjenspeiler samfunnsmessige endringer. Mot slutten av 1700 tallet utvikles et økende klasseskille, særlig for embetsstanden og storbonden. Dette gir seg utslag i behov for differensiering av boligen, som innebar en inndeling i arbeidssone for arbeidsfolket, representasjonssone og privatsone for embetsmannen, storbonden og deres familie. Det er først utover 1800-tallet at dette slår ut hos det brede lag av befolkningen. Dette faller også sammen med moderniseringen av landet, hvor individualismen trekkes fram på bekostning av tidligere kollektive handlingsmønstre. Dette er viktige elementer i sivilisasjonsprosessen. (Christensen 1995)

Fram til midten av 1800-tallet dominerte regionale hustyper, som gradvis var endret fra generasjon til generasjon etter behov. Med framveksten av den norske nasjonalstaten og begynnende industrialisering går byggeskikken over til å få fellesnorske former, som for eksempel med sveitserstilen. Denne utviklingen ender i vår tids ferdighus og feltutbygging.

Bygningsmassen i SEFRAK-registeret er i hovedsak fra 1800-tallet og er representert med bygningstyper som finnes over store deler av landet. Noe av bygningsmassen er også fra 1700-tallet. I disse tidsepokene ble det skapt panelte midtpipebygninger og midtgangsbygninger i to etasjer, mens uthusfunksjonene ble samlet i den store, kombinerte driftsbygningen. Dette preger fortsatt byggeskikken i innlands-Norge.

4.4.2 Tunformer og omgivelser: Åpent firkanttun, to-tun, klyngetun, rekketun, løseretun.

Bygninger og bygningsmiljøer ble tilpasset terreng, natur, klimatiske og økonomiske forhold. Den mest vanlige tunformen i regionen er åpent firkanttun, hvor hovedbygningen er plassert høyest i terrenget og driftsbygningen lavest.

To-tunløsninger finnes også. Her er det gjerne et fysisk skille mellom inntunet/folketunet og uttunet/nauttunet som kan være et gjerde, en bygning, terrengendring, bekk etc. Tidligere var det ofte stallen som markerte dette skillet. Dette er vanlige tunformer for de større gardsbrukene som ligger i flattere terreng. Garder og mindre bruk med beliggenhet i skrånende terreng, har ofte en friere løsning av firkanttunformen, hvor driftsbygningen ofte er plassert for seg selv og inntunet i en tilnærmet firkantform. Her kan vi også finne rekketun. Det er også registrert to tun

med klyngetunkarakter i Gran kommune. Det er selvstendige gardsbruk men har beholdt de gamle tunformene på grunn av beliggenhet i terreng og naturforhold. (Egge-gårdene og Moldengårdene, "Moldenbyen")

Bygningene i SEFRAK-materialet er i hovedsak fra første halvdel av perioden i norsk jordbrukshistorie hvor hesten var drivkraften. Dette gjenspeiler dagens bygningsmasse, men også problemene for dagens bonde. Han sitter med en bygningsarv fra en tid hvor det var behov for store lagerrom for før til melkeproduksjon.

På den tiden ble det utviklet hesteredskap. Disse satte sitt preg på utformingen av bygninger og bruken av landskap ved at de mindre handspadde åkerlappene ble lagt ut til større arealer. Steingarder og rydningsrøyser ble ofte resultater av denne omforming. Omlegging av landbruket fra naturalhushold til pengehushold var også medvirkende årsaker til omforming.

I 1857 kommer utskiftingsloven som gjorde det mulig for den enkelte bonde å komme bort fra teigblandingssystemet og legge om til mer moderne drift med større helhetlige arealer og dermed muligheter for større individuelle avgjørelser. Utskiftingene medførte også endring i byggeskikken, ved at gardsbruk som tidligere lå i klyngetun ble utskilt til enkeltgård-bebyggelse. Det foregikk en strukturendring av landbruket som rettet seg mer mot produksjon for handel.

4.5 Byggeskikk i Hadeland og Land.

4.5.1 Tradisjonelle bygningstyper.

Ettromstue.

Utgangspunktet er ikke middelalderens ettromsstue (megarontype), men denne har også en laftet tømmerkjerne i et rom. Bygningene kan være ombruk fra annen gårdsfunksjon. De har ofte gjennomgått endringer ved tilbygging og differensiering gjennom oppdeling av rom. Det er få eksempler på disse små stueene i regionen. Hovlandshagen var et eksempel som ble revet i 2004.

I ett tilfelle er det registrert en stue med opprinnelig ett rom med midtplassert peis m/bakerovn og pipe. Inntil denne stua er det blitt plassert en nyere laftekasse med døråpning ved siden av peisen. Da ble også retningen på saltaket endret. Utvendig har den fått felles kledning. Bygningen har åpent bislag og er i en etasje med et lavt loft. Dette er et eksempel på endringer av en bygning over tid. Bygningen var opprinnelig en husmannsstue fra vestre Lunner, kalt vestre Moen, og lå under Ballangrud gård.

(Hovlandshagen, Lunner/0533_006_101, og Moen,vestre, Lunner/0533_001_107)

To/treromsstua.

Den laftete tømmerkassen har fått en tverrgående delevegg. Inngangen på langveggen er lagt til en forgang. Fra forgangen kommer vi inn i stua med midtplassert pipeløp og grue/peis. Bak forgangen kunne det være et eget rom, kalt kleve eller kove. Mellomveggen mot forgangen var da gjerne en lettvegg tidligere utført med stående tiler eller sleppvegg. Kleven ble brukt til oppbevaring. Da det ble vanlig med vinduer, fikk den en annen funksjon og ble kalt kammers. Oppvarmingskilden kunne være en jernovn. Inngangsdøra kunne bli innbygd eller få åpent bislag.

Lindalstua har en helt spesiell historie, da den tidligere var et seterstørhus på Veståsen, og ble flyttet ned til bygda. Stua bærer også preg av behov for oppdeling i

ulike brukssoner. Dette er gjennomført ved sekundære delevegger eller fjerning av primære delevegger.

(Lindal, Søndre Land 0536_016_054)

Den akershusiske stue.

Det var Eilert Sundt som på sin forskningsferd gjennom store deler av Sør- og Øst-Norge rundt 1860, fant denne stuetyperen meget utbredt. Han kalte den for "den akershusiske stuetype," men den finnes i store deler av sør - og midt-Norge. Stua er utført i lafteverk. Den store forskjellen fra to-/treromsstua er plasseringen av inngangsdøra. På den akershusiske stue er døra flyttet slik at man kommer rett inn i stuerommet, det største rommet. Inngangsdøra er midtplassert og gjerne bygget inn med en liten sval eller bislag. Det er også vanlig uten disse tilbyggene.

Innvendig er planformen delt med en laftet tverrvegg, hvor stua utgjorde det største rommet, mens det minste rommet ble brukt til kammers. Det kunne også bli avdelt i to små rom hvorav det ene kunne tas i bruk som kjøkken. Peis og pipeløp er midtplassert mellom dørene på tverrveggen. Peisen var universalildstedet for matlaging, for oppvarming og som lyskilde. Rommet ble kalt for stuekjøkken. I de eldre stueformene kunne pipa og peis være plassert mot motstående langvegg. Det var gjerne fast "diagonalinnredning" i stuene.

Begge disse stueformene finner vi over hele regionen og har fått ulike løsninger med hensyn til endra plassbehov og bruk. De var gjerne stuer på mindre garder og husmannsplasser og oppført i en etasje. Tidlig på 1900-tallet og framover i ca 50 år var disse stueformene gjenstand for utstrakt om-, til- og påbyggingsvirksomhet. Denne endringsskikken må sees i sammenheng med endringer i de sosiale og økonomiske forhold ellers i samfunnet. Disse småstuene er sterkt utsatt for videre endringer eller forfall som kan medføre rivning.

Loftet kunne ha en lav knevegg, enten i lafteverk eller i panelt bindingsverk, slik at det var mulig å innrede loftet til et eller flere soverom. Oppgangen kunne være via utvendig stige/trapp på gavlveggen eller ulike innvendige løsninger. På Vestsida finner vi flere stuer med utvendig trapp, vi kaller den Vestsidestua.

Stueformen kunne også få påbygg i full romhøyde utført i panelt bindingsverk med utvendig trappeløsning på langveggen, gjerne midtplassert. Denne trappeløsningen kunne være en åpen sval som seinere ble lukket og ble da innlemmet i en ny planform. Annen etasje ble i god tradisjon kalt oppstugu og benyttet til selskap eller liknende.

(Myrstuen, Lunner/0533_003_084, Elkenbråten, Gran/0534_004_059 og 060, Amundstuen, nedre, Søndre Land/0536_015_007, Gurihus, Nordre Land/0538_009_057, Vassjø, østre, Jevnaker/0532_104_016)

Svalgangshuset.

Innføringen av peis med pipeløp ga mulighet til å bygge i to etasjer. Trappen ble da lagt utenfor selve bygningskroppen i en åpen eller innkledd sval. Bygningskonstruksjonen var lafteverk mens svalgangen ble oppført i stolper/dragerkonstruksjon, ofte bygd på utkraget lafteverk hvor øvre lafteomfar var understøttet med stolper. Fra svala var det dører inn til de forskjellige rommene. Seinere kunne disse få innvendige forbindelser.

Dette var bygningstyper fra Europa som handelsstanden og embetsstanden i Norge oppførte på 15- og 1600 tallet. Seinere spredde denne stilpåvirkning seg utover på landsbygda. Svalgangshuset kunne bestå av to- eller flere rom i hver etasje. I

seinere tid kunne hele bygningskroppen bli panelt inn. I Nordre Land finnes ennå svalgangshuset med åpen sval. Takformen hadde gjerne svai ned mot raftet.

Et bygningseksempel fra Nordsinni, Nordre Land, er Madsstuen.
(*Madsstuen, NL/0538_010_113*)

Midtgangs-/Midtkammerbygningen.

På 1700-tallet skjer det endringer i de økonomiske forholdene. Skog- og sagbruksprodukter gir økonomisk framgang til en stadig voksende, selveiende bonde- og embetsstand. Dette medfører et økende klasseskille og behov for å markere dette. Dette er noen av drivkreftene bak endring av byggeskikken på den tid.

Opplysningstidens menn agiterte også for bedre og færre boliger og bygninger for både folk og fe. Tømmeret ble etter hvert en inntektskilde og derfor var det viktig å rasjonalisere gardens bebyggelse. Det var en gryende tendens blant embetsstanden og blant storbøndene til å samle flere bygningsfunksjoner under felles tak. Dette skjedde spesielt på flatbygdene på Østlandet.

Våningshuset ble bygd i to etasjer med differensierte romløsninger. Bygningen var gjerne symmetrisk utformet om en midtakse. Inngangspartiet og trapp til andre etasje ble lagt sentrisk til denne midtakse og trukket inn i bygningskroppen. På hver side av trapperommet var det inngang til stue på den ene siden og til kjøkken på den andre. Kjøkkenet ble ofte avdelt i et bakre kammer. Bak trapperommet ble det også plass til et midtre kammer.

Dette stramme midtakseprinsippet kunne oppløses ved at det ble tilbygget en eller flere stuer til stuefløyen. Det kunne også tilbygges kjøkkeninngang og seinere våtrom i gavlen mot kjøkkenet, gjerne i en etasje med pulttak. Denne løsningen finnes på mange gårder i regionen og blir dermed en del av den regionale/lokale byggeskikken. Det er også mange midtgangsbygninger som ikke har det stramme midtakseprinsippet, ofte har kjøkkendelen færre vindusrekker enn stuedelen.

Midtkammerbygningen fikk en rektangulær bygningsform. Det kunne også legges rom inntil hverandre i bredden slik at husets lengde og bredde kunne anta store dimensjoner. Bygningen ble panelt både utvendig og innvendig. Stiluttrykket var utformet etter datidens europeiske forbilder. Klassisismens europeiske steinarkitektur ble omformet og utført i tre. Seinere kunne de få tilført elementer fra sveitserstilen. Disse endringene kom gjerne ved ompaneling og vindusutskifting. Noen av disse midtkammerbygninger har beholdt sitt opprinnelige eksteriør ved å forbli upanelte. Disse finner vi flere av på Hadeland, og kalles gjerne "Hadelandsbygning".

Mange har også gjennomgått en omfattende bygningsendring på 1960- 70-tallet hvor panel, vinduer og takstein er utskiftet. Bygningene får tømmermannskledning, store H-vinduer og gjerne sementtakstein. Vannbrett som panelavslutning ned mot grunnmur blir også tatt bort. De aller fleste av viktige arkitektoniske elementer/detaljer blir også fjernet i moderniseringens tidsånd.

(*Bilden, Gran/0534_004_070, Svinning, Gran/0534_008_226, Haug, Søndre Land/0536_014_028*)

Midtpipebygningen.

På små og mellomstore gårder var midtpipebygningen mer foretrukket. Den hadde en planløsning som var sentrert omkring en midtplassert pipestokk. Romløsningene

var slik at de fleste rom hadde mulighet for tilknytning til dette ene pipeløpet. Bygningens form ble dermed mer kvadratisk med mindre ytterveggflater. Det var små variasjoner på husets lengde og bredde, gjerne bare noen få meter. Dette var en planløsning som var både energi- og varmebesparende, hvor lettere jernovner kunne koples til pipeløpet. Med industrialiseringen og dens masseproduksjon utover på 1800 tallet ble det økonomisk overkommelig for folk flest til å skaffe seg jernovner.

Bygningen kunne oppføres i 1 ½ eller i to etasjer med gang, kjøkken, stue og et bakre kammers, mens andre etasje kunne inneholde soverom og eventuelt en "oppstugu". Dette var en vanlig bygningsform som ble benyttet helt fram til 1940-50 tallet. I SEFRAK-materialet er det gjerne kårboligen som har midtpipeplanløsning.

Gjenreisingshuset, 1945-50, som i utgangspunktet var arkitekttegnete systemhus basert på regionale særtrekk, har benyttet seg av denne grunnplanform i stor grad. Gjenreisingshuset er dermed siste ledd i lokal- og regional handverkstradisjon og byggeskikk. Disse bygningene var typetegninger fra Husbanken som også hadde finansieringstilbud. Denne hustypen finnes det mange av i regionen, særlig rundt Randsfjorden, og var den nye boligen for folk som kanskje hadde levd deler av sitt liv i den laftete to-/treromsstue. Mange av disse bygningene er blitt utsatt for om- og tilbygginger for å tilfredstille nyere tiders bruks- og funksjonskrav med det resultat at grunnformen er endret. Andre står ubebodde eller bare brukes deler av året og som fritidsbolig.

(Svehaug, Nordre Land/0538_007_071, Gjenreisingshuset fra Vestsida, Randsfjorden)

4.5.2 Driftsbygningen. Låvebygningen.(Kode 151 i SEFRAK)

Tegning I 04, plade XXV, fra G.Tandberg

Tegning I 05, plade XXVIII, fra G. Tandberg

Aksionometri, plan og snitt av en enhetslåve. DL

I 1885 ga landbruksingeniør G. Tandberg ut "*Kortfattet Veiledning i Bygningsvæsen paa Landet.*" Han analyserte bondens behov og viste flere eksempler på hvordan de enkelte bygninger på gården burde utformes. Form og funksjon skulle følge hverandre. Gårdstunet ble gjennomtenkt på nytt og endret. Det ble utviklet mer produksjonseffektive hustyper.

Nye markeder for avsetning av landbruksprodukter, bedre tilgang på ulike typer bygningsmaterialer, flere og større redskaper, endret arbeidskrafttilgang, tilgang til landbruksutdanning og veiledning var medvirkende årsaker til omlegginga av uthusa. En ny type driftsbygning ble vanlig etter 1870 og fram til 1950. Den ble plassert i den laveste del av tunterrenget, og kunne utgjøre en side i det åpne firkanttunet. Ofte ble den lagt opp mot framherskende vindretning. Helheten i tunet og bygningens plassering som værbeskytter er viktige momenter å trekke inn når valget står mellom forfall og vedlikehold.

Bygningsformen er rektangulær, 40-60 m lengde var ikke uvanlig. Bredden var slik at man kunne snu med hest og vogn innvendig på kjøringa, 12-15m var vanlig. Vinkellåver er også vanlige i regionen og utgjør dermed to sider i firkanttunet. Vi finner også T-formete låver i regionen. Låvebru ble anlagt i gavl eller langs langvegg der terrenget var høyest. Et oppløft eller ark ga høyde for innkjøring av lass. Låvebrua førte inn til kjøringa som gikk i hele bygningens lengderetning. Fra denne kjøringa ble før og landbruksprodukter fordelt i ulike rom.

Fjøsdelene med møkkjeller er plassert i den del av bygningen hvor terrenget er lavest, grunnet gjødselsig. Kjelleren er gjerne bygd opp av tilhoggd stein, med eller uten bindemiddel, med teglsteinsmurt rundbue inn til kjelleren. Den måtte være frostfri, derfor ble den bygd opp som kistemur med et isolerende mellomskikt av sand eller leire. Selve fjøsdelene kan være bygd opp av 1 1/2 teglsteinsvegg med buemurte overstykker, sålebenker i teglstein og avfasete sider for vinduene. Lastoverføringer fra overbygning og tak ble utmurt i to-steinspilastre. Det ble produsert mye spesialprofilerte teglstein til fjøs. Dette kom fra flere lokale teglverk rundt Randsfjorden. Disse teglsteinsmurte fjøsene er meget vakre og er utført med høy handverkskvalitet. Bindingsverkkonstruksjonen som er bygd oppå, kan utsette teglsteinsveggene for stort press, noe som kan medføre store deformasjoner på veggene. Dette er en svakhet og et problemområde ved de teglsteinsmurte fjøsveggene som gjerne er uten armering. Fjøsdelene kunne også være oppmurt med isolert kistemur som var kalkslemmet.

Stallen ble plassert i motsatt ende av fjøset og var ofte utført i lafteverk. Mellom stallen og fjøset finnes ulike typer förröm, rom for redskap og diverse lagre/verksted.

Sammenbygningen ble utført i grovt bindingsverk (gjerne 6"x6") av utsortert kvalitetsvirke. Bindingsverkkonstruksjonen ble holdt sammen i alle retninger med ulike former og utførelser for tresammenføyninger, både i lengde-, tverr- og høyderetninger, alt etter hvilke krefter disse sammenføyninger og knutepunkter var utsatt for. Takkonstruksjonen var bygd opp med langsgående takstoler, dermed kunne røstet bli høyt slik at store lass kunne kjøres inn. Videre var taket bygd opp av sperrer med åsungtak, flistekking i undertak og enkeltkrum teglstein som overtekkning. Utvendig ble den panelt med slett kledning og malt med rød komposisjonsmaling. I Søndre Land finnes også flere okergule drifts- og uthusbygninger.

Bygninger satt opp rundt slutten av 1800 tallet fikk rik utsmykning i belistning rundt vinduer, dører og sjalusier. Disse ble ofte hvitmalt. Dører og porter kunne få grønn eller gul farge. De eldste typer sjalusier var ofte smale og høye, seinere i perioden ble de lavere. Sveitserstilen influerte også på utformingen og dekorering av driftsbygningen. Dette er den generelle utformingen av den store bindingsverklåven på hele Østlandet, og er et resultat av omlegginger i landbruket på den tid. I regionen er det svært få driftsbygninger fra den eldste perioden med rik sveitserstildekor. En av disse har nettopp fått rivningstillatelse.

Fjøs- og stalldel kunne også være laftet opp i frittstående tømmerkasser. Disse hadde kort omløpstid grunnet fukt- og kondensproblemer og måtte utskiftes ofte. Sammenbygningene kunne også foregå ved at man flyttet sammen eldre laftete fjøs, stall og treskelåve. Disse ble gjort bredere ved felles förgang langs langvegg og felles overbygning med innvendig kjøregolv oppunder røstet. Bindingsverkkonstruksjonen gjorde dette mulig.

På Hadeland finnes en låvebygningstype hvor overbygningen krager ut over første etasje og understøttes av søyler. Dette gir en åpen, overbygd løsning lagt inn mot tunet. Reine tømmerlåver finnes også, gjerne med inn- eller tilbygd steinfjøs som er kalkmalte. I søndre del av regionen, særlig i Nordmarka, men også på noen mindre plasser nordover i regionen finner vi en eldre type hvor laftete fjøs, treskelåve og stall er sammenbygd i rekke, men uten felles takoverbygg. Treskelåven er plassert i midten med låvebru inn på langvegg. Et takoppløft gir høyde inn på selve kjøringa. Denne bygningsform finner vi gjerne i marginale jordbruksområder.

Driftsbygningene framstår som store monumentale byggverk hvor tømmermanns-tradisjonene godt kan regnes på linje med stavkirkebyggerne. (Godal 2000)

Det er den store røde låven som preger dagens gardstun og landskap, samtidig er den et resultat av en driftsform som i hovedsak ble avviklet på 1950-60 tallet.

Låvene er med sine dimensjoner og farger godt synlige og dominerende i landskapet. Den østlandske låven er et viktig og særpreget innslag i vårt landskap.

Hvordan ville et bygdelandskap se ut uten disse låvene? Dagens bonde har liten eller ingen inntekt på disse bygningene, samtidig som vedlikeholdsbudsjettet er stort. Dette er et stort problem som bare vil øke i tiden framover. På grunn av omlegginger i landbruket vil behovet for driftsbygninger endre seg. Mange låver får andre funksjoner enn de opprinnelig hadde, og mange vil forsvinne.

(Struksnæs, øvre, Søndre Land/0536_ , Bjerke, Lunner/0533_013_094_02, Onsaker, Jevnaker/0532_308_011_06, Grindaker, Gran/0534_004_089, Rognlund, Nordre Land/0538_003_117-29_02, Rognholt, Nordre Land/0538_018_449)

4.5.3 Gårdens øvrige bebyggelse

Den førindustrielle garden var et resultat av naturalhusholdningen. Det innebar en mangfoldig gardsproduksjon og dermed også stort behov for oppbevaring av klær, mat og ulike typer fôr. Når gårdens kornproduksjon økte var det vanlig å bygge til et ekstra lagringsrom, derfor kunne det bli flere stabbur på en gård.

Utover på 17-1800 tallet ble det vanlig å skille ut kårbolig med eget stabbur og drengestua som egne bo- og bruksenheter. Gjennom dette systemet kunne det bli mange hus på en gård.

På mindre bruk og plasser ble løsningen den samme, men i mye mindre målestokk og med færre hus. Husmannsvesenet avvikles, og plassene blir omgjort til små, men selvstendige bruk. Arbeiderbruk og bureisingsbruk blir mer vanlig. Denne strukturen er vanlig i hele regionen.

Industrialiseringen i samfunnet fra midten av 1800 tallet, medførte at landbruket ble rasjonalisert og produksjonen mer markedsorientert. Bygningsmiljøet ble også rasjonalisert og gården framsto etter hvert med to viktige bygninger; våningshuset eller hovedhuset, og den store driftsbygningen. Kårboligen, stabburet og vedskåla utgjorde som regel tunets øvrige bebyggelse. Det er denne tunformen vi ser på bygdene nå. Driftsformen er ikke lenger basert på melkeproduksjon som var grunnlaget for byggingen av driftsbygningen. Landbruket gjennomgår igjen en strukturendring.

Gårdsbruk har bygninger som er preget av strukturer fra forskjellige økonomiske epoker, som den førindustrielle (før 1850) og den første industrialisering (rundt ca 1850-1920)

Hva er så igjen av bygningsfunksjoner fra disse epoker?

Størhuset. (Kode 121)

18- og 1900 tallets modernisering av landbruket medførte at mange av funksjonene til de enkelte produksjonshus ble lagt under felles tak. Kjelleren i et våningshus ble utført i kistemur dvs. som dobbelt mur med isolerende mellomsjikt. Den fikk god takhøyde med jernvinduer og etter hvert innlagt vann. Hit blir mange av funksjonene fra inntunets bygninger flyttet. Kjelleretasjen får dermed en

differensiert romplanløsning med bryggepanne, bakerovn, kjellerbu, lagringsrom for mat og grovkjøkkenfunksjon.

Det gamle størhuset eller pannhuset og det nyere bryggerhuset har dermed mistet sin primære funksjon og benyttes nå mer som lagerfunksjon eller har blitt ombygd til bolig. Disse bygningene utgjør ofte en av sidene i det åpne firkanttunet og har en viktig sammenbindende funksjon for selve tunformen, men er av de sekundære bygningene som er utsatt for forfall. Størhuset var bygd i laftet tømmer med rektangulær form og i en etasje med midtplassert pipe.

Stabburet. (Kode 131)

I stabburet eller buret ble matvarer og korn oppbevart. Denne bygningen hadde høy status på gården og kunne være symbolet på velstand og sosial status. Bygningen var utført med høy handverksfaglighet og det var ofte gjennom denne bygningen at man raskt kunne ta opp nye bygningsimpulser og stilretninger. Drivkreftene kunne være flere, blant annet den begrensede størrelsen og nybygget som symbol på modernitet. Rundt 1900-10 ble mange stabbur på Hadeland oppført i samme nasjonalromantiske stil som stasjonsbygningene langs Nordbanen (Gjøvikbanen) som sto ferdig i 1902. Flere av disse stabburene ble oppført med grunnflate på rundt 100 m² og gjerne i 2 1/2 etasje, og plassert godt synlige i landskapet.

Stabburet er i laftet tømmer og finnes vanligvis både i en og to etasjer. Trappen er plassert innvendig. Interiøret består av tette binger og store åpne tørkekasser for kornet, og veggfaste hyller. Det kan være bygd på stabber eller pillarer av tre, stein, betong eller teglstein. Overgangen mellom stabbene og lafteveggen kan være utført på forskjellig måte. Felles er at stabburet er løftet fra bakken og at lafteveggene er bygget på utkragende elementer. Dette skulle hindre smågnagere å komme inn i forrådsrommene. Inngangen til rommene kan være doble eller enkle dører fra gavl eller langvegg og er ofte trukket inn via åpne eller lukkede svalganger.

Den gjennomgående grunnformen er tilnærmet kvadratisk. Ofte skiller bare noen få meter på lengde og bredde. Men nordover i regionen finnes det også stabbur som er sammenbygget i lenge med vedskåle og andre uthusfunksjoner. Størrelsen på stabburene var avpasset i forhold til avlinger og på større gårder finnes det ofte flere.

Noe som ofte går igjen i det innsamlete materialet er at stabburets ene langvegg har fått et provisorisk tilbygg med pulttak. Dette er gjerne registrert som garasje og er svært skjemmende for bygningen.

Loft i tradisjonell betydning, som soveloft og oppbevaringssted for klær, er ikke registrert i SEFRAK-registeret. På Østlandets flatbygder ble bruken av loft i tradisjonell betydning avvirket på 1700 tallet, og dens funksjoner trukket inn i våningshuset.

(tar med bilder fra flere typer)

Vedskåle (Kode 145 eller 136)

Dette er en bygning som har bevart sin opprinnelige funksjon og er viktig for tunets helhetlige inntrykk. Det er gjerne i en etasje og utført i lafteverk, eller i grovt bindingsverk. Nord i regionen finnes det også vedskåler utført i skjelterverk. Fundamentet er utført som enkel steinmur med holdsteiner. Det kan være en enkeltstående bygning eller en sammenbygning i lenge med andre bygningsfunksjoner.

Øvrige hus for sekundære boligformål.(ill ved bilder)

Det er tatt vare på noen få av disse bygninger i regionen. De var tidligere mer representative og vanlige, men er nå blitt sjeldne og bør i denne sammenheng gis spesiell bevaringsverdi.

Do(kode 125), lekestue(kode 127), lysthus (kode 126 og 127)

4.5.4 Bygninger knyttet til tidligere produksjonsformer.

(bildeeksempler fra regionen)

Felles for disse bygningene er at grunnlaget for deres primærfunksjon ikke lenger er til stede. Deres plassering utenfor selve tunet gjør også sitt til at vedlikeholdet ikke prioriteres, som en følge av dette er disse bygningene sterkt utsatt for forfall. Det gjelder bygninger som smie (kode 188), badstue eller kjone (kode 122), potetkjeller (kode 133), sommerfjøs (kode 153), løe (kode 161), kvern (kode 183), seterbebyggelse (kode 115 og 153) og skogshusvære (kode 115, koje og 152, stall)

I regionen er det svært få bygninger igjen av disse typene. Mange har fått høy bevaringsstatus, og må dokumenteres mer inngående. De bør også prioriteres ved eventuelle tilskuddsmidler.

4.5.5 Bygninger knyttet til annen virksomhet.

(bildeeksempler fra regionen)

Skole, handel, samferdsel, næring, industri og kraftverk.

Skolebygninger:

Gamleskolen i Ringelia, Søndre Land, skolebygning i Nordgarda, Nordre Land, Furulund skole, Jevnaker/0532_308_037, skole v/Gjerdingen, Lunner, Fjordheim skole, Bjoneskogen i Gran.

Handel:

Erskjella, Gran/0534_013_065 med pakkhus og brygge.

Samferdsel:

I forbindelse med jernbaneutbyggingen tidlig på 1900 tallet (Gjøvikbanen) ble det tegnet og produsert stasjonsbygninger og sidebygninger. De var tegnet av arkitekt P. A. Due som var inspirert av nasjonalromantikken. Flere av disse bygningene ble serieprodusert ut fra samme tegningsgrunnlag. (flere bildeeksempler skal brukes)

Lok-staller ble oppført i dels pusset, dels upusset teglstein etter datidens forbilder innen industriarkitektur med store glassflater og med teglsteinens muligheter for utsmykning. Denne arkitektur var inspirert av romansk stil fra 900-tallet. Noen av disse bygningene har fått ny funksjon for kunstnerisk virksomhet, andre som har lager- og garasjefunksjoner bør i stedet kunne anvendes til kulturelle formål. Dette er bevaringsverdige bygninger fra en historisk industriepoke og rester av det gamle industrisamfunn. Over hele Europa gjenoppdages bruksverdiene og de estetiske verdier i disse produksjonshallene. De ombygges til kunstmuseer, kunsthandverksteder, restauranter og boliger.

Røykenvik, Gran

Lok-staller på Dokka, Nordre Land

Lok-stall på Jevnaker.

Industri:

Et helhetlig industrianlegg som er oppført i samme arkitekturstil er *Kistefos Træsliberi* i Jevnaker kommune, grunnlagt i 1889. Dette anlegget er bevart og fungerer i dag som industrimuseum og galleri, Stiftelsen Kistefos-Museet.

Røykenvik, Gran, tidligere mindre industriområde.
Solbakken/Vang, Jevnaker/0532_106_013, tidligere mindre industriområde med smie, meieri, butikk

Møllevirksomhet

Vang mølle, Jevnaker, skal rives.

Grønvoll sag og mølle, Nordre Land.

Klæstaddalen mølle, Gran/0534_032_085.

Moldstadkvern, Gran/0534_003_124 .

Kraftverk/lysverk:

Nordre Ankalterud, Nordre Land.

Annen næring:

Rester etter pelsdyrnæring i Jevnaker og Nes i Gran

Kap. 5 Viktige kulturmiljøer. Et utvalg av bygningsmiljøer med kulturlandskap som bør gis spesiell behandling.

5.1 Bevaring av kulturarven.

Kulturarven, der bygningsarven utgjør en betydelig del, dokumenterer vår historiske utvikling. Den er en ikke fornybar ressurs som må behandles med respekt og omtanke både for våre forfedre og for våre framtidige generasjoner.

En del bygningsmiljøer er viktigere enn andre fordi de dokumentert mangfoldet i bygningsarven vår. Mange inneholder fortsatt store kulturhistoriske verdier som det er viktig å bevare. Samtidig er de identitetsskapende elementer og ressurser for videre samfunns- utvikling. De kan videreføre kunnskap om bo- og byggeskikk, om bærekraftig bruk av ressurser og bygningsmåter. Dette er viktig for lokalmiljøer, skoleverket og som "formidlingsbank" for framtidig forskning. Forvaltet på en riktig måte kan de danne grunnlag for kulturbasert næringsutvikling.

Stortingsmelding nr. 16 fra 2004/05 "Leve med kulturminner" tar nettopp utgangspunkt i disse utfordringene:

"Det ligger et stort potensial for næringsutvikling knyttet til kulturminnevern."

*** Bevaring av landbrukets kulturarv og kulturlandskap som grunnlag for nyskapende næringsvirksomhet.*

** Legge tilrette for at fredete og bevaringsverdige bygninger og bygningsmiljøer kan brukes på nye måter."*

I Stortingsmelding nr. 8 (1999-2000): Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand, var et av perspektivene for vern av kulturminner at:

"Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv som kunnskapsressurser og som grunnlag for opplevelser."

Dette skulle sikres gjennom nasjonale resultatmål om å;

"Sikre en bedre representativitet i utvalget av varig vernet kulturminner og kulturmiljøer."

Kommunene har anledning til å sikre kulturminner av lokal og regional verdi gjennom virkemidler i PBL, bl.a. § 25.6 om regulering til spesialområde bevaring.

Kommunene anbefales å innarbeide disse prioriterte kulturmiljøene for bruk og bevaring i sine planer og i sin byggesaksbehandling.

På bakgrunn av evalueringen av det tidligere innsamlete SEFRAK-materialet (nasjonal database for bygninger bygd før 1900), hvor bygninger ble gitt en bevaringsverdi ut fra kulturhistoriske verdier, estetiske verdier og opplevelsesverdier, er det laget et forslag til utvalgte bevaringsverdige bygninger og bygningsmiljøer som bør behandles spesielt. Utvalget er gjort med bakgrunn i hva som er den enkelte kommunes særtrekk og som til sammen kan dekke et bredest mulig og representativt utvalg av bygningsmiljøer.

5.3 Lunner

Kulturminner i Mylla-området.

Kjerneområdet er langs den gamle Vollavegen, fra Brattlia vest for gamle Nordstrand skole på Mylla, og området sørvest for Panka mot øvre Karlstjernet.

I dette konsentrerte området ligger det et bredt spekter av kulturminner av stor kulturhistorisk verdi. Hele området har mange tydelige og synlige spor etter bred og historisk dyp bosetting. Det er omfattende spor etter utnytting av innmark, næringsvirksomhet, jakt og fangst sammen med tett nett av større og mindre veifar og stier.

Bygningsmiljø og kulturlandskap rundt Lunner kirke.

Dette er et gammelt landskap med variert bebyggelse langs eldre veinett.

Bygningsmiljøer tilknyttet skog og utmark.

Bygningsmiljø og kulturlandskap Snellingen: Setermiljø og tidligere finneplasser.

Skogshusvære og småbruk ved Skjerva.

Småbruks- og skogsarbeidermiljø på Mylla og i Vestbygda

Plasser i Nordmarka: Løvenskiold-Vækerøes skogsarbeiderboliger.

Boligområde ved Lunner stasjon.

Et mindre bygningsmiljø med bevart byggestil fra historisme/dragestil.

5.4 Jevnaker

Utvagte gårdsanlegg.

Tømmerås, Falteinsrud, Kårstad, Slåttebråtan - gårdstun med flere eldre bygninger med stor autentisitet.

Områder med bevaringsverdige kulturmiljøer.

Bureisingsplassene i Kanadavegen.

Kulturlandskap og bygningsmiljø ved Øvre Vang, Solbakken og prestegården.

Naturlandskap langs Vangselva med tufter etter småindustri (dammer, teglverk, mølle).

boligområder på øvre Nesbakken med jugendstilhus: Bjerkegata og Fjordvegen.

Skogshusvære og setre i Nordmarka/Jevnaker.

Industrielle anlegg.

Eldre funksjonær- og arbeiderboliger og industribebbyggelse ved Hadeland Glassverk og Kistefos-Museet.

5.5 Gran

Kjølvegens eldre bebyggelse fra Brandbu mot Blokkhus

Gardsmiljøer

Eggegårdene og "Moldenbyen" med klyngetun.

Eldre tettstedsbebyggelse:

Brua i Brandbu

Vassenden i Gran tettsted

Jaren

Industri- og transportbebyggelse i Røykenvik.

Seterområder/skogshusvære

Helgedalen og Øståsen

Fløtingsanlegget i Bjoneelva.

Småbruksmiljøer

Bjoneskogen

Langs Gran Østås: Steinsvoll, Rugroten

5.6 Søndre Land

Hov tettsted

Langs Riksveg 34 mot Hov Syd ligger stilepoker side om side som et oppslagsverk innen arkitektur og byggestil. Sveitserstil, jugendstil og funksjonalisme er representert.

Sveitserstil

Sveitserstilepoken har sterke forankringer i Land-kommunene, både ved gårdsbebyggelse og tettstedsutvikling.

Gårdsanlegg med helhetlig sveitserstilpreg: Grette, nordre Hvalbye, øvre Fall.

Odnes med sveitserstilhus, hotell og pakkhus.

Kulturlandskap og bebyggelse rundt Store og Lille Odnes.

Utmarksområder

Kulturminner på Veståsen.

Skogshusvære, hytter, kojer med stall, setre, fløtingsanlegg.

Storgårder og arbeiderbruk på Vestsida

Gjenreisningshuset og bureisingsbruk (Østbygda)

5.7 Nordre Land

Dokka tettsted

Jernbaneområdet med bebyggelse ved Dokka stasjon

Villabebyggelse mellom Dokka stasjon og Storgata (Kvadraturen).

Eldre bebyggelse langs Storgata.

Gardsmiljøer

Bygningsmiljø- og kulturlandskap i Nordgarda og Åsligrenda, Nordsinni. Langs Riksveg 34 i Nordsinni ligger bygningsmiljøer fra forskjellige stilepoker: Søndre- og Nordre Ankalterud, Svehaug, Ulfshus m/Susendal.

Utmarksområder:

Utmarksbebyggelse langs Etnaelva
Levende setermiljøer i Synnfjellet.

Kap. 6. OPPFØLGING

6.1 Felles utfordringer for kommunene.

Det er ca 1,3 % årlig avgang av den registrerte bygningsmassen, hvilket er noe høyere enn landsgjennomsnittet. Av de befarte bygningene er i gjennomsnitt ca 10-15 % forsvunnet i tidsrommet fra første gangs registrering på 1980-90 tallet fram til befaring pr d.d. Mange av disse bygningene har vært bevaringsverdige blant annet på grunn av sjelden forekomst.

Årsakene til denne avgangen, er at bygningene er i ruin etter langt framskredet forfall, eller at de er revet eller nedbrent. Det kan være mulig å oppspore om det finnes rivningssøknader på bygningene. Sør i regionen er det flere rivninger, mens det er mer forfall og ruin lenger nord i regionen. Det er i hovedsak landbrukets marginale bygninger som forsvinner. De fleste av disse bygningene står ute av bruk og dermed også uten vedlikehold og forfaller. Forfallet er en akselererende prosess. Økende forsikringskostnader på bygninger som det ikke er noen direkte inntekter på, er også noe av årsakene til denne forfall- og rivningstendensen.

De mest utsatte bygninger i landbruket er i hovedsak de bygninger som ligger i inn- og utmarka som smia, løer, skogshusvære og seteranlegg. Dette er bygninger som tilhørte en driftsform som har opphørt å eksistere.

I regionen er det svært få husmannsplasser som har bevart stor grad av autentisitet. De er ofte sterkt utsatt for framskredet forfall. Bondesamfunnet var todelt mellom bonde og husmann (*Aschehougs No. Hist. B.7*), derfor er tidligere husmannsplasser og dets miljøer er viktig del av landbrukets historie som bør bevares. Disse miljøene er ofte blitt ombygd til feriesteder eller blir utsatt for romantiserende tiltak. Man bør derfor satse på noen miljøer i hver kommune som har bevart mye av sin opprinnelighet. I slike bygnings- og naturmiljøer hvor lite er endret, kan man finne stort mangfold. I framtidige miljøtiltak er det viktig å ta med også disse bygnings- og landskapsmiljøene.

I prosjektperioden er det også kommet flere rivningssøknader på driftsbygninger. Dette er en utvikling som dessverre vil øke i tiden framover, hvis man ikke kan snu dette gjennom ulike satsninger gjennom nybruk. Bygningene er viktige for tunets og landskapets helhet. Bygningene er også viktige værbeskyttere for tun og andre bygninger, at riving kan endre på dette har flere erfart. Driftsbygningen inneholder store ubrukte volumer og det er lite inntekter relatert til driftsbygningen. Deler av den blir tatt i bruk som lagerplass for maskinparken og lignende, men det meste står ute av bruk. Derfor er det viktig at innholdet i deler av bygningen tenkes som nyfunksjoner. Det er viktig å gå inn for løsninger som kan være til nytte for brukeren.

Det bør satses på noen helhetlige miljøer hvor bygningsmassen er lite endret, og som dermed kan fungere som bygningshistoriske dokumenter for ettertiden. I samarbeid med eiere kan dette brukes, blant annet innen undervisning og forskning. Det er viktig å kanalisere midler til slike satsingsmiljøer.

Oppbygging av regionale fond for bevaringsverdige bygningsmiljøer som faller utenfor de etablerte offentlige støtteordninger, kan også gi positive ringvirkninger. Det er mange private eiere som sitter med bevaringsverdige bygningsmiljøer, som burde oppmuntres til å ta vare på disse miljøene. Disse inngår vanligvis ikke under søkbare støtteordninger som SMIL-midler og Kulturminnefond.

Noen av kommunene i regionen deler årlig ut byggeskikkpriser. Fortidsminneforeningen i Oppland har også en vernepris de deler ut. Formålet med den er å stimulere til vern av eldre bygninger og bygningsmiljøer.

Kort oppsummering av nåtilstanden:

- Grunnleggende samfunns- og næringsendringer medfører endringer i inntektsgrunnlaget som gjør det tyngre å vedlikeholde bygninger.
- Mye av den landbruksmessige bygningsmassen består av store arealer bygd for en driftsform som er avlegs.
- Store bygningsarealer som passer dårlig til dagens produksjonsmåter og produksjonsutstyr.
- Liten eller ingen inntekt direkte relatert til bygningsmassen. Bygningene har ingen inntektsbringende funksjon.
- Det er store vedlikeholdsutgifter og forsikringspremier som følger bygningene.
- Eldre bygninger er uhensiktsmessige til dagens bruk og funksjoner.
- Eldre bygninger blir en belastning for eiere.
- Det blir vurdert mer lønnsomt å rive, eventuelt for å bygge nytt.
- Vedlikehold av bygningsarven er i hovedsak privatfinansiert.

6.2 Forslag til tiltak

- Bygningsmiljøer eller kulturminner i et landskap (huset og omgivelsene) skal ikke bare være "pent å se på", men må fungere som et aktivum også for næringsutvikling.
- Fellesskapet må yte mer for å kunne "nyte", selv om det meste av frednings-/bevaringsverdige bygningsmasse er privateid.
- Øke økonomiske tilskuddsordninger, bygningsmiljøer er også en viktig del av landskapet.
- Øke satsningen på noen bygningsmiljøer/objekter, også til de som klarer seg selv.
- Øke satsningen på bygninger/bygningsmiljøer i mellom- og lavere sjikt for å bedre den representative bredde i vår bygningsarv. Ikke bare de "store, tunge, godt synlige bygningsobjekter".
- Må tenke gjenbruk, ombruk og funksjonsendring i forbindelse med den tradisjonelle bygningsmasse. Dette vil være kretsløpsøkonomi.
- Det beste av bygningsarven representerer kunnskaper om materialbruk, -kvaliteter og handverksteknikker som er viktig å ta vare på.
- Bygningsarven må sees på som en materialressurs og økonomisk ressurs.
- Må tenke/handle ut fra føre vår-prinsippet. Mye av bygningsmassen relatert til landbruket er ikke i kritisk faresone nå, men kan bli det om ½ til 1 generasjon.
- Det som oppleves som en belastning nå, kan bli en viktig ressurs seinere.

- Må være kreative til nybruk av den allerede bygde massen. Den representerer store bygningsmasser som kan bygges om.
- Informasjon, veiledning, kurstilbud om restaurering, vedlikehold og bygningsvern. Bygningsarven kan være læringsarena for undervisning på flere nivåer/trinn.

6.3 Hva finnes av økonomiske tilskuddsordninger i forbindelse med bygningsvern?

Offentlige tilskuddsordninger:

- SMIL-midler
Dette er en kommunal videreføring av de tidligere STILK-midler (Fylkesmannens landbruksavdeling). Man kan kontakte de kommunale landbrukskontorene for informasjon.
- Norsk kulturminnefond.
Miljøverndepartementet har bygget opp et fond hvor årlig avsetning deles ut til støtte for ulike kulturminneprosjekter. Det er behov for omfattende søknadsgrunnlag.
Nærmere informasjon finnes på nettsiden: www.kulturminnefondet.no.
- Midler fra Riksantikvaren.
Nærmere informasjon finnes på nettsiden: www.riksantikvaren.no.

Private fond:

- Stiftelsen UNI
Er en stiftelse med ideelt formål å fremme allmennyttig virksomhet innen skade- og miljøvern, for derved å bidra til en trygg utvikling i det norske samfunn.
Nærmere informasjon finnes på nettsiden: www.stiftelsen-uni.no.
- Sparebankstiftelsen DnB NOR
De ønsker å støtte tiltak som skaper aktivitet, tilhørighet og stolthet i nærmiljøet - i by og bygd.
Nærmere informasjon finnes på nettsiden: www.sparebankstiftelsen.no.
- Sat Sapienti
Yter bidrag eller gaver til vedlikehold/forbedring av historiske minnesmerker i Norge.
Nærmere informasjon finnes på nettsiden: www.legatsiden.no.

Nedenfor følger et tabelloppsett med de offentlige tilskuddsordningene.

Oversikt over ulike tilskottsordninger til freda og verneverdige bygninger/bygnings- og kulturmiljø

Ansvarlig	Ordning	Målgruppe	Mulighet	Begrensning
Riks-antikvaren	Tilskudd til vern og sikring av freda og verneverdige bygninger (Kap. 1429 post 72.2)			
	Tilskudd til middelalderbygninger og anlegg (Kap. 1429 post 72.3)	Automatisk freda bygninger og ruiner fra middelalderen		
	Tilskudd til kystkultur og fartøyvern (Kap. 1429 post 72.4)			
	Tilskudd til kulturlandskap for vedlikehold av kulturmiljø, prosjekt (Kap. 1429 post 72.5)			
	Tilskudd til skjøtsel av automatisk freda kulturminne (Kap. 1429 post 72.6)			
	Tilskudd til tekniske og industrielle kulturminne og miljø (Kap. 1429 post 72.8)			
	Tilskudd til brannsikring og beredskapstiltak			
Fylkeskommunen	Tilskudd til regionale kulturminnetiltak (Kap. 1429 post 60)			
	Se www.Oppland.no/kulturvern/tilskudd			
Husbanken	Lån på antikvarisk grunnlag			
Kommuner	<i>SMIL-midler</i> Tilskudd til freda og verneverdige bygninger i landbruket. Tilskudd til kulturlandskap.	Landbruket og andre		
	BU-middel	Næringsutvikling		
Kulturminnefondet	Fristene er 01.03 (hovedfrist) og 01.09.	Private enkelteiere av kulturminner og kulturmiljøer, samt frivillige org. som eier slike.		

6.4 Veien videre.

Arbeidet med prosjektet har avfødt nye problemstillinger som gjør det nødvendig å vurdere videreføring av prosjektet. Flere retninger kan være aktuelle:

6.4.1 Landbrukets marginale bebyggelse og byggeskikk.

Bygninger og landskap som er i ferd med å forsvinne.

- Husmannsplassenes byggeskikk bør undersøkes. Det samme gjelder husmannsplassenes kulturlandskap. Det finnes et fåtall igjen i regionen, som har bevart stor grad av autentisitet. Siste generasjon som har dette som manns minne lever nå som eldre pensjonister. Mange av disse har et problematisk forhold til denne fortida.

En slik undersøkelse kan danne grunnlag for restaurering av landskap og bygninger. Husmannsvesenet er en viktig del av en sosial historie som er lite påaktet. Ca. ½ av befolkningen var husmenn midt på 1800-tallet.

- Bebyggelse knytt til tradisjonell skogsdrift og landbrukets utnyttelse av utmarka.
- Bureisingsbruk er også viktige kulturminner som står ubebodde og forfaller.

6.4.2 Byggeskikk fra 1900 tallet.

- Byggeskikkutvikling fra 1900 tallet fram til 1960-70, med hovedvekt på bolighuset, uthuset og hagen. Mye fin arkitektur er bevart fra denne perioden. 1900 var et kunstig oppsatt tidsskille. Denne perioden har flere eksempler på stilretninger som har beholdt sin opprinnelighet.

Dette ville vært en naturlig fortsettelse fra SEFRAK-materialet.

- Tettstedsutvikling og tilbakegang.
 - De som stagnerte, de gamle kirkestedene, steder knytt til næring og transport. (f.eks Fluberg, Onsaker, Vang)
 - De som ekspanderte, (for eksempel Vassenden, Brandbu, Hov, Dokka.)Hva skjer med den historiske bygningsmassen på disse stedene?
- Fritidsboligen/"hytte"feltutbygging, den enkeltstående hytte. Fra Harestua til Synnfjellet. Endring i byggeskikk.

6.4.3 Permanente oppgaver.

Miljøverndepartementets hovedmål er at kulturminnevern skal knyttes tettere opp til lokalsamfunnet, skape lokalt engasjement og styrke lokal forvaltning av kulturminner og -miljøer.

- Prosjektet skal styrke kompetansen innen byggeskikk og bygningsvern i offentlig forvaltning, næringsliv og lokalsamfunn. Prosjektet har ført til et tettere samarbeid i rivnings-, bevarings- og vernespørsmål. Prosjektet har også arbeidet aktivt ut for å være et tilbud til lokalbefolkningen. Dette er det viktig å videreutvikle, spesielt ettersom det er et nedfelt mål å delegere mer av forvaltningen av kulturminnevern til kommunene.
- En viktig oppgave er å drive faglig rådgivning om istandsetting og vedlikehold innen bygningsvern, og sikre at bevaringsarbeidet utføres etter mest mulig antikvariske prinsipper.
- Etablere et permanent tilbud til lokalbefolkningen mht vedlikeholdsplaner, tilstandsrapporter, økonomiske overslag i forbindelse med søknader.

- Informasjon og formidling om tema innen byggeskikk rettet mot lokal befolkning, skoler o.a. (den kulturelle skolesekk)
- Arbeide med opplysning om bevaring av 1900 talls bygningsmiljøer.
- Opprette Fagråd som kan gi råd om bygningsvern, byggesaker, rivnings-søknader.
- Bygge nettverk og kompetanse innen byggeskikk, bygningsvern, handverks-tradisjoner.
- Etablere bygningsdelbank til bruk i bygningsvern. Viktig med lokal forankring med korte transportlinjer. Lett tilgjengelig for folk, attraktivt i bruk, lavkostnads-tilbud på gjenbruksmaterialer.
- Arkitekturrådgivning

GENERELT.

- Bruke kulturminner (bygninger/landskap) i markedsføring av opplevelsestilbud i kommunene. Trivsel for lokalbefolkning.
- Lokal byggeskikk/arkitektur kan være et tilskudd til kulturturisme.
- Gjennom samarbeid med offentlig forvaltning og lokale handverkere satse på noen bevaringsverdige bygningsmiljøer.

Litteraturliste.

Christensen, Arne Lie. *Den norske byggeskikken*. Pax Forlag A/S, 1995.

Sundt, Eilert. *Om bygnings-skikken paa landet i Norge*. Gyldendal Forlag AS, 1976.

Tandberg, Gudbrand. *Kortfattet Veiledning i Bygningsvæsen paa Landet*. H.Aschehoug & Co.s Forlag, 1890.

Reigstad, Ingebjørg. SEFRAK-et redskap i miljøbevaringen. Stavanger Museum Årbok. 1999.

Evalueringsutvalget, SEFRAK. Evaluering av kulturminner i SEFRAK-registeret. 1991.

Statens Kartverk. SEFRAK som del av GAB. 2000.